

Beadandó dolgozat

Téma: Világűrjog

A világűr joga, avagy milyen jog érvényesül a Földön kívül?

Az emberiség egyik legősibb vágya az évezredekken át csupán a Földről szemlélt, titokzatos, varázslatos és egyben félelmetes éjszakai égbolt állandó szereplőinek, a csillagoknak az elérése, megismerése és meghódítása volt.

Habár sem a csillagok, sem más égitestek "meghódításáról" nem beszélhetünk, azt minden kétséget kizáróan kijelenthetjük, hogy az 1950-es években elkezdődött az a nagy jelentőségű időszámítás, amit más néven szokás úgy is említeni, hogy a "világűrkorszak".

Az emberi faj űrbéli térhódítása az 1957-ben indított Szputnyik-1-gyel kezdődött, ami a Föld első mesterséges holdjaként vonult be az űrtörténelembe, ám az igazi áttörést és eufóriát az jelentette, az űrkutatásban, amikor első ízben hajtott végre emberi lény űrrepülést (Vosztok-1, Jurij Gagarin, 1961 áprilisa), illetve amikor az Apollo-11 hajózó személyzete 1969 júliusában sikeres leszállást hajtott végre a Hold felszínén.

A köztudatban a legényesség tagjai közül talán Neil Armstrong neve maradt meg a leginkább, ami nem véletlen, hiszen ő volt az, aki néhány órával a leszállás után - 1969. július 21-én, 2 óra 56 perckor - a következő, azóta sokak által joggal idézett kijelentést tette: *"Kis lépés egy embernek, de hatalmas ugrás az emberiségnek."*⁹

Mindez tükrözi a hatvanas évek űrkutatásba vetett bizalmát és féktelen optimizmusát, mely sokszor már a futurisztikus képzelgések határát súrolta, mind Amerikában, mind pedig a Szovjetunióban, ahol szintén maximális fordulatszámon folytak az ezirányú kutatások, tudományos kísérletek (és számos területen meg is előzte a szovjet űripar az amerikai).

A világűr megismerésének és meghódításának lehetősége mindkét nagyhatalmat felvillanyozta, és ezeknek az időknek különös mellékízt kölcsönzött a két ország között feszülő ideológiai és politikai ellentét, mely – a kialakult versengési láz miatt - kivételes mértékben lendítette fel a világűrrel kapcsolatos tudományok fejlődését.

Ebben az időszakban jelent meg a világűrjog is, mint a jogtudomány önálló jogága, ami közös fogalomrendszerben mozog a nemzetközi légijoggal és nemzetközi joggal.

Az első időkben - a többi fiatal tudományterülethez hasonlóan - ez a szegmens se volt mentes a realitásoktól kissé (vagy éppen teljesen) elrugaszkodott vízióktól. Voltak, akik az a világűrjogot rögtön "kozmosz jogként" értelmezték. Olyan, földi kötöttségektől mentes, az egész emberiségre szabott normarendszert álmodtak, amely a világűr meghódításának *alkotmánya* lehet és lesz. Sőt, felmerült egy olyan jogszabály-halmaz kialakításának igénye és lehetősége is, amely az ember és más, idegen égitesteken élő értelmes lények közti kapcsolatokat szabályozná.

Ezen utópiák nagy volumenű amerikai úttörője, A. G. Haley volt, aki ki is dolgozta az általa elképzelt kozmosz jogviszonyok alapelveit, s azokat "metalaw"-nak nevezte el.¹

Mindezek a kísérletek a valóságra épülő és napjainkra egyre kidolgozottabbá váló tételes világűrjog mellett már leginkább csak a jogi "sci-fi" tárgykörébe szorulnak. A világűrjog fogalmával kapcsolatos nézetek és elméletek mindezen utópiák hatásait azonban máig is magukon hordozzák.

Az égi "hódításokat" követő eufória csillapodásával a világűrjog is egyre reaálisabbá vált, és az emberiség hamarosan elfogadta, hogy az űrrepülés nem jelenti "az ember példátlan győzelmét a természet erői felett".

Jogágunk feladata tehát az lett, hogy szabályozzon valami olyat, ami egy soha korábban nem tapasztalt aktivitással és mozgással valósul meg, az emberiség űrbéli, Földön kívüli tevékenységét.

A jognak az űrkorszakig bezáróan – és a klasszikus jogterületeken a mai napig – alaptétele volt, hogy minden mozgást és tevékenységet ahhoz a térséghez kötött elsősorban, amelyben az végbement. A szabályozás annak a környezetnek a jogi természetéből indult ki, amelyben a szárazföldi, tengeri vagy légi közlekedés történt. Ennek a szemléletnek az érvényesítése az űrjogban azt jelentette volna, hogy annak normái is egy mgadott térségben, a világűrben végzett tevékenységekre vonatkoznak.

A kiindulási pont logikus, de rögtön felvet egy kínzó kérdést: hol végződik a légtér, és hol kezdődik a világűr? A jog nyelvére fordítva: hol végződik a vertikális (lég)térség állami szuverenitás alá vonható rétege, amelyre a légijog, és hol kezdődik a világűr, amelyre pedig a világűrjog alkalmazandó? Igazi *ratione loci* problematikával találjuk magunkat tehát szemben ².

A fenti probléma hosszú évek óta napirenden van a COPUOS-ban (Committee on the Peaceful Uses of Outer Space – az ENSZ Világűrbizottsága).

A 2222/XXI közgyűlési határozat hívta fel a bizottságot, hogy tanulmányozza a világűr fogalmának definiálását. Azóta számtalan javaslat került a bizottság elé, ám egyik sem bizonyult véglegesnek és megfelelőnek.

Habár több elmélet is született e tárgykörben, egyik sem bizonyult jogilag és tudományosan kielégítőnek.

A Tudományos-Technikai Albizottság már 1967-ben megállapította, hogy jelenlegi tudásunk szerint nem lehet meghatározni azokat a tudományos és technikai feltételeket, amelyek lehetővé tennék a világűr precíz és tartós meghatározását.

Ez a kijelentés ma is érvényes. Légtér és világűr természettudományos ismervek alapján el nem választható, egybefüggő entitás.

Habár arra a kérdésre tehát, hogy elválasztható-e jogi-tudományos szempontból a légtér és a világűr, a válasz jelenleg nemleges, érdemes érintőlegesen áttekinteni az idáig publikált hipotéziseket és elméleteket. ⁶

Az **“usque ad coelum”** elve szerint az állam szuverenitása a végtelenségig terjed, “egészen a csillagokig.

Az **atmoszféraelmélet** szerint a légtért a világűrtől annak alapján lehet elhatárolni, hogy előbbiben van levegő, utóbbiban viszont nincs.

A **vonzási elmélet** szerint a világűrnek azt a Földön túli térséget kell tekinteni, amelyben már nem érvényesül a Föld gravitációs vonzása.

Az **állam önvédelmének szemlélete** értelmében a világűr ott kezdődik ahol az állam katonailag már amúgy sem tud ellenőrzést gyakorolni, tehát felesleges saját joghatósága alá tartozónak tekintenie az adott vertikálisan elhelyezkedő területet.

A **tevékenységi elmélet** úgy tartja, hogy emberi életre, tevékenységre való alkalmassághoz és képességhez kell kötni a világűr-fogalom definícióját és körülhatárolását.

Az **aerodinamikai elmélet** szerint légtérnek azt kell tekinteni, amelyben a levegő felhajtóerejét kiasználva lehet haladni. Healey mérései szerint ez 83-100 km, és az ő javaslatára nevezték el a határt **Kármán-vonalnak**, mivel az elméletet Kármán Tódor dolgozta ki.

Ezt a nemzetközi jogtudomány a világűr határa gyanánt széleskörűen elfogadja, de nincs olyan nemzetközi szerződés, amely kötelező érvénnyel megadná.

A *ratione loci* megoldást egyedül olyan nemzetközi megállapodás jelenthetné, amely a partközeli tengerterülethez hasonlóan, számszerűen szabályozná a légitér felső határát. E látszattmegoldással a légijog és világűrjog a Föld felszíne feletti, két különböző jogi alrendszer uralmát valósítaná meg.

Ezzel együtt járna az is, hogy az indítás és visszatérés időszaka alatt az űrobjektum sok felbocsátó állam esetében idegen légtéren haladna keresztül. Innen ered az "earth-locked state" - Földhöz zárt állam - fogalma. Mindazok, akik ezt a megoldást ésszerűtlenektartották, úgy vélték, hogy a világűrjognak nem bármiféle elhatárolásból, hanem magából a szabályozott tevékenységből kell kiindulnia, azon kell alapulnia.

Egyes nézetek szerint az űrtevékenység a felbocsátás pillanatával kezdődő egységes folyamat, amelynek jogi szabályozása nem függhet a légitér és világűr elhatárolásától, hisz a Föld körüli, orbitális pálya miatt kerülhetők el a "vertikális térségbe kivetített állami szuverenitások".

Gál Gyula szerint "az állami légtér és szabad világűr szintézise csak olyan nemzetközi megállapodással biztosítható, amely a mesterséges holdak, bolygók, űrhajók tevékenységének jellegén alapul." (Gál Gyula - A világűrjog néhány alapkérdése az ezredfordulón) Ennek megfelelően a világűrjogot úgy definiálta, hogy az mindazoknak a jogszabályoknak az összessége, amelyek az űrkutatóval, illetve a világűr és az égitestek felhasználásával (világűr-tevékenység) kapcsolatban keletkezett nemzetközi és belső állami viszonyokat, valamint e tevékenységnek az egyes személyek jogait érintő hatásait szabályozzák.

Világűr-tevékenység pedig "minden olyan vállalkozás, amelynek célja bármilyen tárgynak vagy szerkezetnek a Föld vagy Nap körüli pályára juttatása, ezek ilyen pályán történő mozgása vagy onnan visszatérése, idegen égitesteken leszállása, ott tartózkodása és visszatérése" (Gál Gyula - A világűrjog néhány alapkérdése az ezredfordulón).

Érdekes témakör továbbá a világűrjog kútfőinek, forrásainak kérdése is. A világűrjogi jogalkotás kezdetben nemcsak követte, de bizonyos vonatkozásokban meg is előzte a technikai fejlődést. Így a Hold és más égitestek joghelyzetének alapelveit nemzetközi szerződés határozta meg (1967), mielőtt az ember a Hold felszínére lépett volna (1969).

A világűrjogi szabályozás hézagainak esetében irányadó *ius generale* a nemzetközi jog.

A Nemzetközi Világűrjogi Intézet (IISL) 1963. évi párizsi colloquiumán egy előadó megállapította: a tengeri jog megengedhette magának a "luxust", hogy alapelvei évszázadokon át formálódjanak - a világűrjog ezt nem teheti. Valóban, 1967 és 1979 közt létrejött az az öt nemzetközi szerződés, amely a világűrjog szerződési rendszerének mindmáig vázát alkotja. Ennek a jogalkotásnak legfontosabb színhelye a COPUOS jogi albizottsága (Legal Subcommittee) volt.

Megfigyelhető, hogy az egyre újabb egyezményeket mind kevesebb állam ratifikálta, olyannyira, hogy az 1979-es Hold-egyezményt már a nagyhatalmak közül sem mindenki által került

elfogadásra / beépítésre.

Ezek az egyezmények rendre a következők:

- (1) 1967. **Alapelszserződés** („Szerződés az államok tevékenységét szabályozó elvekről a világűr kutatása és felhasználása terén, beleértve a Holdat és más égitesteket”) – a világűrjog alapelveit rögzíti.

Magyarországon kihirdette: 1967. évi 41. tvr.

Főbb rendelkezései:

- a világűr minden állam részéről szabadon kutatható és hasznosítható
- a világűrben szuverenitásigény, foglalás, kisajátítás nem érvényesíthető
- nukleáris vagy más tömegpusztító fegyvereket Föld körüli pályára juttatni vagy a világűrben elhelyezni tilos
- a Holdon és más égitesteken kizárólag békés célú tevékenység folytatható
- az űrhajósok az emberiség követői, számukra minden segítséget meg kell adni

- (2) 1968. **az űrhajósok mentéséről** („Az űrhajósok mentéséről, az űrhajósok hazaküldéséről és a világűrbe felbocsátott objektumok visszaszolgáltatásáról”) – Magyarországon kihirdette: 1969. évi 22. tvr.

- (3) 1972. **az űrfelelősségről** („Az űrobjektumok által okozott károkért való nemzetközi felelősségről”) – Magyarországon kihirdette: 1973. évi 3. tvr.

A felelősség az alábbiak szerint változik:

- A Föld felszínén vagy légi járműben okozott kár esetén **a felbocsátó teljes, objektív felelősséggel bír**, kivéve ha a károsult állam szándékos vagy súlyosan gondatlan magatartása is közrejátszott.

Példa: Eszerint ha a Földre lezuhanó műhold tönkretesz egy épületet, vagy mondjuk egy repülőgépre zuhan, a műhold felbocsátója felel az okozott kárért, kivéve ha mondjuk a károsult „szedte le” valamilyen fegyverrel a műholdat.

- A világűrben keletkezett károk esetén **vétkességen alapuló felelősség** érvényesül. („Aki másnak jogellenesen kárt okoz, köteles azt megtéríteni...”) Eszerint például, ha két űrobjektum összeütközik:
 - az felel, aki vétkes
 - ha mindketten vétkesek, a kárt vétkességük arányában viselik
 - ha a vétkességük aránya nem állapítható meg, egyenlően viselik a kárt
- **Jogellenes űrtevékenység esetén a felelősség abszolút**, azaz kimentésnek nincs helye, mindig a jogellenes tevékenység folytatója fog felelni. (Például ha éppen fegyvereket telepít az űrbe, és ennek során történik valamilyen baleset.)

A gyakorlatban egyszer alkalmazták a felelősségi egyezményt: 1978-ban Kanadában lezuhant a Kozmosz 954 orosz űrobjektum. Diplomáciai tárgyalások végén aztán a Szovjetunió kártérítést fizetett végül a károsultaknak.

Amennyiben **a károsult**:

- **állam** – úgy az állam jogosult a kárigényt előterjeszteni a jogsértő másik állammal vagy nemzetközi szervezettel szemben
- **természetes vagy jogi személy** – ekkor is az állam léphet fel, még hozzá:
 - elsődlegesen az állampolgárság (honosság) szerinti állam
 - másodsorban a kár bekövetkeztének helye szerinti állam
 - végezetül az az állam, ahol a károsult állandó lakóhelye (székhelye) van.
- **nemzetközi szervezet (mely űrobjektum felbocsátásával foglalkozik)**: az igényt helyette valamely tagállamának kell előterjesztenie. A szervezet akkor lesz jogosult kártérítésre, ha a kárfelelősségi egyezményt előzőleg magára nézve kötelezőnek ismerte el.

A kártérítésre főszabály szerint állam köteles. Amennyiben a károkozó egy űrobjektum felbocsátásával foglalkozó nemzetközi szervezet, ez a nemzetközi szervezet és tagállamai egyetemlegesen felelnek, azonban a tagállamok ellen csak akkor lehet fordulni, ha a kártérítési igénynek a nemzetközi szervezet 6 hónapon belül nem tesz eleget.

Az igényérvényesítési határidő az esemény bekövetkeztétől számított 1 év.

- (4) 1974. **az űrhajók regisztrálásáról** („A világűrbe felbocsátott objektumok nyilvántartásba vételéről”) – Magyarország kihirdette: 1978. évi 7. tvr.
- (5) 1979. **Hold-egyezmény** (valamennyi égitestre érvényes, pontos elnevezése: Az államok által a Holdon és más égitesteken folytatott tevékenység szabályozásáról szóló megállapodás)

Csak igen kevés állam ratifikálta, közte nagyhatalmak sem.

- minden tevékenységet a nemzetközi joggal, valamint az ENSZ Alapokmányával összhangban kell folytatni
- csak békés célra használható, azonban katonai személyek a békés célú űrkutatásban részt vehetnek
- a kutatásnak, kiaknázásnak az egész emberiség és minden ország javára kell történnie
- kutatóállomások és berendezések létesíthetők, de ezek szuverenitást vagy tulajdonjogot nem keletkeztetnek.

Mindezek az egyezmények korántsem szabályozzák a világűr megismerése során felmerülő jogi kérdéseket és helyzeteket, amik pedig egyre inkább megoldásra fognak szorulni, ahogy az ember kiterjeszti képzeletét és tevékenységét a Föld határain kívülre is.

Habár ma még csupán bolond képzelgésnek tűnik a Holdon és Marson lévő területek parcellázása, értékesítése és hasznosítása, némelyek ezt másként gondolják, és számos platformon értékesítésre kínáltak fel űrbéli “ingatlanokat”, ezáltal az űrtevékenység jogi szabályozásának hézagosságára felhívva a figyelmet.

Ha ezek a különös akciók esetleg másra nem is voltak jók, csupán arra, hogy a nem szakmai közönség egy jót mulasson rajtuk, arra mindenképpen alkalmasak voltak, hogy felhívják mind a laikus, mind a szakmai publikum figyelmét az világűrjog létjogosultságára, és megmutassák az igényt egy precízen megalkotott, működő űrszabályozás kidolgozására.

Az ember nem változik. Terveink és vágyaink hatalmasak, tudásunk viszont egyelőre csekély, ám ezen az idő és a tapasztalat bizonyára változtatni fog.

Ahogy a legtöbb emberi tevékenységre, úgy a világűr feltérképezésére, és ezen aktivitás

szabályozására is igaz, hogy a pozitív fordulatokban és fejlődésben bízni kell, mert ez az, ami előre viszi az emberiség ügyét.

Madách Imre alkotta meg a “világűr” kifejezését, így az ő szavaival érdemes a jövőbe tekinteni:

“Mondottam, ember: küzdj és bízva bízzál!”

Felhasznált források:

¹ Dr. Gál Gyula - Eladó az egész világ?

² Dr. Gál Gyula - A világűrjog néhány alapkérdése az ezredfordulón

³ Horvai Ferenc – Az ESA bővítési politikája, Haditechnika magazin

⁴ WikiPedia – Űrjog, Űrtörténet

⁵ Szentpéteri László – Interjú a Magyar Űrkutatási Tanács elnökével, Aero magazin

⁶ Dr. Gál Gyula – Világűrjog, 1964

⁷ <http://mfa.gov.hu>

⁸ Felelős az állam a kozmikus károkozásért? - MTI, 2002

⁹ Ki az űrhajós? - Schuminszky Nándor, 2003